

روش‌ها و فنون تدریس

با تأکید بر روش تدریس سخنرانی و پرسش و پاسخ

(ویراست جدید)

تألیف: دکتر سید حمیدرضا علوی

عضو هیأت علمی بخش علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه شهید باهنر کرمان

انتشارات آوای نور

تهران - ۱۳۹۶

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری،
پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵ / نمابر: ۶۶۴۸۰۸۸۲

روش‌ها و فنون تدریس

با تأکید بر روش تدریس سخنرانی و پرسش و پاسخ (چاپ دوم، ویرایش دوم)

تألیف: دکتر سید حمیدرضا علوی

ناشر: انتشارات آوای نور

چاپ: اول ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۳۰۹-۲۹۹-۰

قیمت ۱۹۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
فصل اول: مفهوم تدریس.....	۱۳
۱-۱ معنای لغوی واژه تدریس.....	۱۳
۲-۱ تعریف تدریس.....	۱۳
۳-۱ تعریف «روش تدریس».....	۲۰
۴-۱ تعریف «فنون تدریس».....	۲۱
۵-۱ مقایسه معانی «روش‌های تدریس» با «فنون تدریس».....	۲۲
۶-۱ خلاصه.....	۲۳
۷-۱ پرسش‌ها.....	۲۳
فصل دوم: معرفی روش تدریس سخنرانی.....	۲۵
۱-۲ تعریف روش تدریس سخنرانی.....	۲۵
۲-۲ قدمت روش سخنرانی.....	۲۸
۳-۲ اهمیت روش سخنرانی.....	۲۸
۴-۲ مراحل روش تدریس سخنرانی.....	۳۱
۵-۲ خلاصه.....	۳۳
۶-۲ پرسش‌ها.....	۳۳
فصل سوم: آمادگی برای سخنرانی.....	۳۵
۱-۳ آمادگی از نظر وسائل و تجهیزات.....	۳۵
۲-۳ آمادگی زمانی.....	۳۵
۳-۳ آمادگی عاطفی.....	۳۷
۴-۳ خلاصه.....	۴۶
۵-۳ پرسش‌ها.....	۴۶

فصل چهارم: مقدمه سخنرانی.....	۴۷
۱-۴ اهمیت مقدمه سخنرانی.....	۴۷
۲-۴ برخی اجزای مهم مقدمه سخنرانی.....	۴۸
۳-۴ نوشتن عناوین و موضوعات درسی.....	۴۹
۴-۴ بیان اهداف مورد نظر.....	۵۰
۵-۴ تعیین ساخت شناختی و رفتار ورودی شاگردان.....	۵۱
۶-۴ بیان انتظارات معلم و وظایف شاگردان.....	۵۳
۷-۴ استفاده از پیش سازماندهنده.....	۵۴
۸-۴ ایجاد انگیزه در شاگردان.....	۵۵
۹-۴ جلب توجه شاگردان.....	۵۸
۱۰-۴ خلاصه.....	۶۰
۱۱-۴ پرسش‌ها.....	۶۰
فصل پنجم: متن و محتوای سخنرانی.....	۶۱
۱-۵ عوامل مؤثر در اثر بخشی متن و محتوای سخنرانی.....	۶۱
۱-۵-۱ لزوم ارتباط متن و محتوای سخنرانی با مقدمه.....	۶۱
۲-۵-۱ جامعیت متن و محتوا.....	۶۲
۳-۵-۱ سازماندهی مطالب.....	۶۲
۴-۵-۱ چالش انگیز بودن مطالب درسی.....	۶۶
۵-۵-۱ منش و اخلاق شایسته معلم و توجه او به شاگردان.....	۷۰
۵-۵-۱ اشتیاق در تدریس (تدریس مشتاقانه).....	۷۴
۵-۵-۱ جلب توجه شاگردان با برخی عبارات خاص.....	۷۵
۵-۵-۱ کوتاه گویی و اجتناب از اطاله کلام.....	۷۶
۵-۵-۱ مکث‌ها و سکوت‌های مناسب و طمأنینه.....	۷۷
۵-۵-۱ استراحت کوتاه.....	۸۲
۵-۵-۱ تغییر در شیوه سخنرانی.....	۸۳
۵-۵-۱ تغییر و تنوع در عناوین و موضوعات مطرح شده در سخنرانی.....	۸۳

- ۵-۱-۱۳ شوخ طبعی و استفاده از طنز..... ۸۴
- ۵-۱-۱۴ حالت گفت و گو بخشیدن به سخنرانی..... ۸۷
- ۵-۱-۱۵ کنش‌های متقابل..... ۸۸
- ۵-۱-۱۶ یادداشت برداری شاگردان از سخنان معلم..... ۸۹
- ۵-۱-۱۷ پرسش و پاسخ در حین سخنرانی..... ۹۱
- ۵-۱-۱۸ تغییر محرک..... ۹۲
- ۵-۱-۱۸-۱ تغییر در حالات چهره..... ۹۴
- ۵-۱-۱۸-۲ تغییرات لازم در صدا..... ۹۶
- ۵-۱-۱۸-۳ حرکات و ارتباطات و تماس چشمی..... ۹۹
- ۵-۱-۱۸-۴ حرکات سر و دست، و راه رفتن معلم در کلاس..... ۱۰۰
- ۵-۱-۱۹ تغییر کانال‌های ارتباطی..... ۱۰۴
- ۵-۱-۲۰ حفظ نظم کلاس و مقابله با بی‌انضباطی..... ۱۰۶
- ۵-۱-۲۱ کشف علل بی‌انضباطی و برخورد مناسب با توجه به هر علت..... ۱۰۷
- ۵-۱-۲۲ توجه به مراحل برخورد با بی‌انضباطی..... ۱۱۱
- ۵-۱-۲۳ برخورد با حرف زدن‌های بی‌مورد شاگردان با یکدیگر..... ۱۱۳
- ۵-۱-۲۴ وضع رویه‌ها و قوانین مشخص..... ۱۱۴
- ۵-۱-۲۵ نظارت همه جانبه و پیوسته معلم بر تمام کلاس درس..... ۱۱۶
- ۵-۱-۲۶ استفاده از پاداش و بهره‌گیری به مورد از تکنیک‌های تنبیهی..... ۱۱۶
- ۵-۱-۲۷ رفتار و منش شایسته معلم و احترام به شاگردان..... ۱۱۷
- ۵-۱-۲۸ اجتناب از خشم و تنبیه و تحقیر شاگردان..... ۱۱۹
- ۵-۱-۲۹ اجتناب از بدبینی..... ۱۲۲
- ۵-۱-۳۰ شوخ طبعی معلم..... ۱۲۲
- ۵-۱-۳۱ اقتدار و قاطعیت بجا..... ۱۲۳
- ۵-۱-۳۲ تسلط به درس و بکارگیری روش‌های مناسب تدریس..... ۱۲۳
- ۵-۲. خلاصه..... ۱۲۴
- ۵-۳. پرسش‌ها..... ۱۲۵

فصل ششم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری سخنرانی.....	۱۲۷
۱-۶ خلاصه.....	۱۳۲
۲-۶ پرسش‌ها.....	۱۳۴
فصل هفتم: روش تدریس پرسش و پاسخ.....	۱۳۵
۱-۷ اهمیت و جایگاه پرسش و پاسخ.....	۱۳۵
۱-۱-۷ پرورش تفکر.....	۱۳۹
۲-۱-۷ مشارکت و فعال نگه‌داشتن شاگرد در کلاس و بهبود یادگیری.....	۱۴۲
۳-۱-۷ کشف میزان یادگیری شاگردان.....	۱۴۶
۴-۱-۷ پرورش روحیه خلاقیت نوآوری، استدلال و اعتماد به نفس.....	۱۴۸
۵-۱-۷ مقابله با کمروئی و بهبود روحیه اجتماعی.....	۱۴۹
۶-۱-۷ تسلط بر اعصاب.....	۱۴۹
۷-۱-۷ استراحت کوتاه و تنوع در کلاس.....	۱۵۰
۸-۱-۷ حفظ نظم و کنترل کلاس.....	۱۵۱
۲-۷ انواع پرسش‌ها.....	۱۵۱
۱-۲-۷ پرسش‌های نوع «چه»، «چگونه» و «چرا».....	۱۵۲
۲-۲-۷ پرسش‌های تمرکزی، اندازه‌گیری و شمارشی، عملی.....	۱۵۲
۳-۲-۷ پرسش‌های همگرا و واگرا، مبتنی بر طبقه‌بندی بلوم.....	۱۵۳
۴-۲-۷ پرسش‌های فرد مدار و موضوع مدار.....	۱۵۵
۵-۲-۷ پرسش‌های باز و بسته.....	۱۵۶
۶-۲-۷ پرسش‌های سازمان یافته و سازمان نیافته.....	۱۵۶
۳-۷ پدیدآوردن فضای مناسب برای شاگردان جهت طرح پرسش از سوی آنان.....	۱۵۹
۴-۷ واکنش معلم در مقابل سئوالات شاگردان.....	۱۶۱
۵-۷ واکنش‌های معلم در مقابل پاسخ‌های شاگردان.....	۱۶۴
۶-۷ وظیفه معلم هنگامی که شاگرد پاسخ یک سؤال را به درستی و با درنگ می‌دهد.....	۱۶۵
۷-۷ آیا چند درصد از سئوالات باید بطور صحیح پاسخ داده شود؟.....	۱۶۵

۱۶۶	۸-۷ تشویق پاسخ‌های خوب و اظهارنظرهای بجای شاگردان.....
۱۶۹	۹-۷ واکنش معلم هنگامی که پاسخ سئوالی را نمی‌داند.....
۱۷۱	۱۰-۷ وظیفه معلم هنگامی که پاسخ دانش آموز به سئوال معلم، غلط است.....
۱۷۴	۱۱-۷ لزوم گوش دادن دقیق و توجه کامل به پاسخ‌های شاگردان.....
۱۷۸	۱۲-۷ مدت زمان لازم برای ارائه پاسخ شاگردان.....
۱۸۲	۱۳-۷ در نظر گرفتن وقت‌های متعدد برای پرسش و پاسخ در هر جلسه تدریس.....
۱۸۳	۱۴-۷ لزوم مشارکت تمام شاگردان کلاس در پرسش و پاسخ.....
۱۸۶	۱۵-۷ نحوه برخورد معلم با پاسخ‌هایی که با فریاد داده می‌شوند.....
۱۸۷	۱۶-۷ خلاصه.....
۱۸۷	۱۷-۷ پرسش‌ها.....
۱۸۹	فصل هشتم: سایر روش‌های تدریس.....
۱۸۹	۱-۸ راهبردها و روش‌های تدریس.....
۱۹۸	۲-۸ روش تدریس حل مسئله (تدریس براساس الگوی حل مسئله).....
۲۰۳	۳-۸ روش تدریس بحث گروهی.....
۲۰۷	۴-۸ روش تدریس گروهی (تدریس مبتنی بر مشارکت گروهی).....
۲۱۱	۵-۸ روش تدریس نمایشنامه‌ای (ایفای نقش).....
۲۱۴	۶-۸ روش تدریس نمایشی.....
۲۱۵	۷-۸ روش تدریس گردش علمی.....
۲۱۷	۸-۸ روش تدریس آزمایشی (آزمایشگاهی) و کارگاهی.....
۲۱۷	۹-۸ خلاصه.....
۲۱۸	۱۰-۸ پرسش‌ها.....
۲۱۹	فهرست منابع.....

مقدمه

سال‌هاست صاحب‌نظران و مسئولان کشورمان تشخیص داده‌اند که درس «روش‌ها و فنون تدریس» و یا عناوین مشابه آن به دروس دانشگاهی دانشجویان سراسر کشور اضافه گردد بطوری‌که دانشجویان گرایش‌های مختلف علوم تربیتی، گرایش‌های دبیری رشته‌های مختلف در مقطع کارشناسی و حتی در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری برخی گرایش‌های علوم تربیتی و بسیاری از رشته‌ها و گرایش‌ها و مقاطع دیگر لازم است واحدهایی را در مورد روش‌های تدریس بگذرانند. قطعاً ضرورت این امر نیز بر کسی پوشیده نیست؛ زیرا هر کس که به نوعی با مقوله تدریس در هر سطحی سروکار داشته باشد می‌داند که کسب آگاهی‌های افزون‌تر به نسبت روش‌های تدریس می‌تواند در بهبود و اثربخشی تدریس او نقش چشمگیری داشته باشد (فولی و اسمیلانسکی، ترجمه احمد سلطانی و رهبر، ۱۳۸۰؛ میلر و میلر، ترجمه میری، ۱۳۸۰)، و توانایی خوب سخنرانی کردن، همانند خوب صحبت کردن، یک مهارت اکتسابی است (آندرو^۱، ۱۹۸۹). شاید به‌همین علت بوده است که کتب متعددی در زمینه روش‌ها و فنون تدریس به رشته تحریر درآمده است که هر کدام از منظری به موضوع مذکور نگریسته‌اند و غالباً مطالب مهمی را درباره این موضوع به رشته تحریر نوشته‌اند.

آن کس که قصد معلمی در هر سطحی دارد و برای چنین هدفی آموزش می‌بیند، همچنین معلمین و استادانی که به تدریس در سطوح مختلف اشتغال دارند برای بهبود و افزایش اثربخشی خود به شدت نیازمند وسعت و عمق بخشیدن به معلومات خویش در عرصه روش‌ها و فنون تدریس می‌باشند. این کتاب با چنین هدفی به رشته تحریر درآمده است که بتواند به صورتی کاملاً ملموس و کاربردی بر آگاهی اینگونه افرادی بیفزاید. به منظور تحقق چنین هدفی، مجموعه حاضر با محوریت تشریح و تحلیل جزئیات روش تدریس سخنرانی و پرسش و پاسخ نوشته شده و مطالب آن در هشت فصل کلی تنظیم گردیده‌اند. از ابتدای فصل اول تا پایان فصل ششم روش تدریس سخنرانی به همراه فنون اجرای بهتر آن تشریح شده است. فصل هفتم به شرح روش تدریس پرسش و پاسخ اختصاص یافته است که تلفیق دو روش مذکور از متداول‌ترین روش‌های تدریس به شمار می‌آید که بواسطه نقاط قوت خود در سراسر جهان و خصوصاً کشورمان ایران بسیار پرکاربرد می‌باشد. آخرین فصل کتاب به بررسی و تشریح فشرده روش‌های تدریس دیگری می‌پردازد که بالنسبه می‌توانند استفاده و کاربرد بالایی داشته باشند و رعایت نکات ذکر شده می‌تواند بر قابلیت استفاده آنها بیفزاید. روش‌های ذکر شده در فصل مذکور از این قرارند:

روش تدریس حل مسئله (تدریس براساس الگوی حل مسئله)، روش تدریس بحث گروهی، روش تدریس گروهی (تدریس مبتنی بر مشارکت گروهی)، روش تدریس نمایشنامه‌ای (ایفای نقش)، روش تدریس نمایشی، روش تدریس گردش علمی، روش تدریس آزمایشی (آزمایشگاهی) و کارگاهی.

^۱ -Andrews

چاپ اول این کتاب توسط انتشارات دانشگاه شهید باهنر کرمان صورت گرفت و تمامی کتب منتشر شده به فروش رسید. در چاپ دوم ویرایش‌های ادبی لازم، رفع اغلاط تایپی، رعایت حدود نقل قول‌ها، در حد امکان صورت گرفت و در عین حال، یک فصل کلی و وسیع به عنوان فصل آخر کتاب در خصوص روش‌ها و فنون تدریس به کتاب اضافه گردید. این چاپ و ویرایش جدید با هماهنگی با اداره چاپ و انتشارات دانشگاه شهید باهنر به انتشارات وزین آوای نور در تهران واگذار شد؛ که در اینجا فرصت را مغتنم شمرده از مدیریت فرهیخته و فاضل انتشارات آوای نور جناب آقای سید مصطفی میرحسینی و از سایر مسئولین و دست اندرکاران شایسته و محترم این انتشارات، خصوصاً جناب آقای فراهانی نهایت سپاس و قدردانی خویش را ابراز می‌دارم.

عالی‌ترین مراتب سپاس و قدردانی را نثار پیشگاه مقدس پدر و مادرم می‌نمایم که بدون هدایت و دعای خیرشان قطعاً توفیق انجام هیچ کار خوبی را نداشتم. بهمین ترتیب، خدای متعال را شاکر و سپاسگزارم که به من برادر، خواهران، همسر و فرزندان عینیت فرمود که برآستی دیدارشان مرا در انجام کارهای علمی و فرهنگی توان و قدرتی دیگر می‌بخشد. همچنین حمد و سپاس خدای تعالی را که به من دانشجویانی عطا فرمود که احساسم در کلاس درس در مقابل آنان یادآور احساسم در هنگام قرائت قرآن و خواندن نماز است. خداوند را بواسطه داشتن همکاران صالح و شایسته دانشگاهی شکر و سپاس می‌گویم. آری، بدون تردید همه شکرها و سپاس‌ها حقیقتاً ذات احدیت را سزاست که اعطاء تمامی توفیق‌ها به او باز می‌گردد و لذا خاضعانه و خاشعانه می‌گویم: و آخر دعوینا ان الحمد لله رب العالمین.

سید حمیدرضا علوی